

Bułhak, Henryk

"Oczerki istorii istoriczeskoj nauki w SSSR", pod red. M. N. Tichomirowa, M. A. Ałpatowa, A. Ł. Sidorowa, Moskwa 1955 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 1/4, 824-831

1956

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Oczerki historii historycznej nauki w SSSR. Moskwa Izd. Akad. Nauk. SSSR, Akad. Nauk. SSSR Institut Istorii. Tom 1 pod red. M. N. Tichomirowa (Gław. Red.), M. A. Alpatowa, A. Ł. Sidorowa. 1955, s. 691 nlb. 1, err.

Obszerny tom pracy zbiorowej „Szkice z historii nauki historycznej w ZSRR“ obejmuje okres od czasów najdawniejszych do połowy XIX wieku. Składa się nań 12 rozdziałów, ujmujących temat w porządku chronologicznym. Osobne rozdziały poświęcone zostały historiografii narodów ZSRR, pracom rosyjskim z historii powszechnej oraz naukom pomocniczym historii. W krótkim wstępie określono istotę, zadania i metody historiografii marksistowskiej. Wskazano też konieczność głębszego i pełniejszego naświetlenia dziejopisarstwa rosyjskiego, ujawnienia właściwej jego roli, oryginalności i samodzielności. Zgodnie z tym postulatem, punkt ciężkości pracy spoczął na historiografii rosyjskiej.

Rozdział I dotyczy rozwoju wiedzy historycznej narodów ZSRR w czasach najdawniejszych i w okresie formowania się feudalizmu. Tradycje ustne, leżące u źródeł wszelkiej wiedzy historycznej, przenikały, jak wiadomo, do najwcześniejszych eposów, legend i podań ludowych. Stamtąd też czerpiemy wzmianki i wskazówki o ludności delty Amu-Dari, narodach zakaukaskich, wschodnich i Słowianach itd. Najstarsze zabytki piśmiennictwa historycznego powstają nad Morzem Czarnym, w Azji Środkowej i na Kaukazie (napisy klinowe „Urartu“, inskrypcje partyjskie, greckie i rzymskie). Liczne wzmianki o ludach zamieszkujących tamte ziemie, o ich świadomości plemiennej i zaczątkach wiedzy historycznej zawierają prace historyków starożytnych i bizantyjskich. Początki historiografii Armenii i Gruzji sięgają V wieku naszej ery; powstawała ona na kanwie ustawicznych wojen toczonych z Persją Sasanidów, Bizancjum (IV—VI wiek n. e.), Arabami (VII—X wiek n. e.), w okresach długotrwałych podbojów, waśni, wojen domowych i religijnych. Nosiła ona początkowo charakter hagiograficzny, będąc wyrazicielem interesów kół feudalnych i kościelnych. W późniejszym okresie dochodzą w niej do głosu również akcenty świeckie. Historiografia ormiańska i gruzińska osiągają wcale wysoki poziom: obfitość materiału źródłowego, znaczna precyzja chronologiczna wyróżniają np. dzieło wybitnego historyka ormiańskiego Mojżesza Choreńskiego (V wiek n. e.). Zalety konstrukcyjne cechują również prace historyków gruzińskich, jak Merczuli i Zarzmeli (IX wiek n. e.). Inaczej kształtował się rozwój historiografii ludów Azji Środkowej. Najście Arabów (VII—VIII wiek n. e.) pociągnęło za sobą doszczętne niemal unicestwienie źródeł przedmuzułmańskich. Dopiero w ostatnich czasach udało się uczonym radzieckim odszukać niektóre źródła segdyńskie i chorezmijskie. Wiadomości o dziejach Środkowej Azji czerpie się więc ze źródeł chińskich, syryjskich i innych. Mimo zahamowania rozwoju własnej kultury narody Azji Środkowej wniosły przez swych przedstawicieli doniosły wkład w procesie formowania się kultury kręgu arabskiego języka, błędnie do dziś określanej mianem „arabska“. Po zniesieniu niewoli arabskiej (X wiek n. e.) krzepnie świadomość narodowa uzbekka i tadżycka. Wybitnym osiągnięciem staje się np. dzieło tadżyckiego uczonego at-Tabari (X wiek n. e.). W uzbekkiej historiografii na czoło wysuwa się mistrzowska praca at-Narszachi. Ostatnio uczeni radzieccy zwrócili uwagę na konieczność wykorzystania jako źródła historycznego wielkiego eposu *Firdusi Szach-name*.

Rozdział II obejmuje szeroki okres historiografii od początków Rusi Kijowskiej po wiek XVII. Kolejne jego ustępy dotyczą mniejszych całości chronologicznych, jak: historiografia Rusi Kijowskiej (IX—XI wiek), historiografia okresu rozdrobnienia feudalnego, okresu powstawania scentralizowanego państwa (XV wiek), historiografia państwa scentralizowanego (XI—XVI wiek) oraz państwa absolutystycznego (XVII wiek). Początki dziejopisarstwa ruskiego wiążą się głównie z Kijowem, częściowo z Nowogrodem. Wprowadzenie chrześcijaństwa na Rusi przyspieszyło znacznie rozwój piśmiennictwa, jakkolwiek miało ono tam już przedtem dłuższą tradycję. Za najwcześniejsze utwory dziejopisarskie można przyjąć zapiski o powstaniu Rusi (koniec X, pocz. XI), włączone następnie do poszczególnych latopisów. Formą latopisów staje się ściśle chronologiczna konstrukcja treści. W rozdziale omówiono pokrótce ważniejsze zwody i kodeksy, podkreślając przy tym charakterystyczną dla nich i skomplikowaną problematykę filiacji, emendacji tekstologicznych itd. Dłużej zatrzymano się nad wielkim zwodem latopisów *Powiest wremiennych let* (pocz. XII w.), znaną często pod nazwą latopisu Nestora. Stanowi ona jeden z najwybitniejszych utworów dziejopisarskich omawianego okresu. Oprócz latopisów (podstawowej niejako formy dziejopisarskiej) zdarzają się dzieła hagiograficzne, opowiadania, a także pierwsze przekłady dzieł obcych (m. in. średniowieczne romanse o wojnie trojańskiej, Aleksandrze Macedońskim itd.). Narodowy język historiografii ruskiej różni ją dodatnio od łacińskiego kronikarstwa na zachodzie Europy.

W okresie rozdrobnienia feudalnego historiografię cechują przeważnie tendencje partykularne, jakkolwiek tradycje jednolitego państwa nie zanikają całkowicie. Częściej teraz występują kroniki, opowieści, „gesta“, żywoty cerkiewne i świeckie. W porównaniu z poprzednim okresem zwraca uwagę wzrost tematyki świeckiej. Pod względem formy zaznacza się przejście od chronologicznego zapisu do ciągłej, epicznej narracji. Rośnie zainteresowanie historią powszechną.

W okresie formowania się scentralizowanego państwa historiografia odbija proces ścierania się tendencji partykularnych (ośrodki: Nowogród, Twer, Psków) oraz centralistycznych, ogólnoruskich (Moskwa). W rozdziale omówiono pokrótce najbardziej reprezentatywne utwory obu kierunków. Forma latopisów nadal ulega ewolucji: ich materiał poddaje się często gruntownej przeróbce, zaznacza się podejście krytyczne, układ treści staje się bardziej przejrzysty. Motywy świeckie, ludowe (przeważnie osnute na tle walk z Tatarami) występują coraz dobitniej. Znajdujemy też echa wielkich wydarzeń ówczesnych (upadek Konstantynopola, sobór we Florencji i in.).

Dziejopisarstwo scentralizowanego państwa wiąże się z doniosłymi przeobrażeniami i zjawiskami natury gospodarczej, społecznej, politycznej i kulturalnej. Działalność historyków skupia się teraz przy dworze władcy, charakter ich dzieł staje się coraz bardziej oficjalny, nieraz zgoła tendencyjny (znana w tym względzie rola Iwana Groźnego). Dokonuje się prób powiązania historii Rusi z Bizancjum, szuka się argumentacji dla poparcia teorii o samowładztwie carów. Jednolita narracja wypiera chronologiczny układ treści. Do wybitnych utworów tego okresu wypadnie zaliczyć *Historię o królestwie kazańskim*, *Stiepiennuju knigu*, *Chronograf*, pierwszy drukowany podręcznik hi-

stории *Synopsis*, *Życie Abbakuma* i in. Historiografia omawianego okresu reprezentuje niemal wyłącznie interesy warstw feudalnych i kościelnych.

Rozdział III poświęcony został historiografii Ukrainy, Białorusi, Litwy, krajów nadbałtyckich, zakaukaskich oraz Azji Środkowej. Dziejopisarstwo Ukrainy i Białorusi posiada przeważnie charakter kronikarski. Podkreślono w nim momenty narodowe i wyznaniowe, szczególnie żywe w okresie wojen w poł. XVII w. Historiografię Litwy można traktować w ścisłym związku z białoruską. Z kronikarzy pobieżnie omówiono Bychowca, Kojalowicza, Strykowskięgo. Historiografia dotycząca dziejów Łotwy i Estonii nie może być ze względu na swój niemiecki charakter rozpatrywana jako narodowa. W rozdziale omówiono ważniejsze źródła do dziejów obu narodów.

Dziejopisarstwo Armenii, Gruzji i Azerbajdżanu rozwijało się w skomplikowanych warunkach wśród częstych wojen, długotrwałych podbojów, niszczących najazdów. Nie pozostało to bez wpływu na rozwój dziejopisarstwa, które wraz z krajem przeżywało jego wzloty i upadki. W podobnych warunkach rozwijała się wiedza historyczna w Tadżykistanie, Uzbekistanie i Azji Środkowej.

Ożywienie na polu historiografii rosyjskiej przynosi pierwsza połowa w. XVIII, omówiona w rozdziale IV. Historiografia staje się odtąd dziełem zawodowych historyków, pomnaża bazę źródłową, zaczyna przejawiać pewien pragmatyzm. Szereg impulsów w tej dziedzinie należy zawdzięczać Piotrowi I, którego polityczna i wojskowa działalność znalazła wyraz w licznych dziełach historycznych tego okresu. Dużą rolę w historiografii połowy XVIII wieku odegrał W. N. Tatiszczew, czynny na polu heurystyki i publikacji źródeł. On pierwszy położył podwaliny rosyjskiej geografii historycznej, a jego *Historię rosyjską*, pisaną wprawdzie z pozycji szlacheckich, cechuje racjonalizm, umiejętność powiązania opisywanych zjawisk z ustrojem polityczno-społecznym i obfita baza źródłowa.

Działalność Akademii Nauk i związanych z nią niemieckich uczonych (G. S. Bayer, G. F. Miller i in.) oceniono raczej negatywnie. Hołdowali oni poglądom o normańskim pochodzeniu władzy na Rusi i poza kilkoma wyjątkami (m. in. prace Millera z dziejów Syberii) nie wnieśli do nauki rosyjskiej nic nowego. Podkreślono natomiast duże zasługi Łomonosowa, czynnego również i na polu historii.

Głębokie przemiany społeczno-ekonomiczne i kulturalne, zaostrenie walki klasowej, odbiły się wyraźnie na historiografii drugiej poł. XVIII w. (rozdział V). Historiografię szlachecką reprezentują przede wszystkim apologeta pańszczyzny N. M. Szczerbatow oraz I. N. Bołkin, racjonalista w typie „szlacheckiego oświecenia“. Prace obydwóch stanowią znaczny krok naprzód, zwłaszcza pod względem znajomości i wykorzystania źródeł. Początki historiografii burżuazyjnej można dostrzec w pracy I. I. Golikowa, reprezentanta krzepnącej ekonomicznie warstwy kupieckiej. Rozwija się w tym czasie historia wojskowości (Szuwałow, Rusinow i in.), ukazują się pierwsze prace z historii przemysłu i handlu (Kramarenkow, Czulołow), pierwsze wydawnictwa źródłowe. Duże zasługi w tej dziedzinie położył wybitny znawca źródeł i jeden z pierwszych bibliografów N. I. Nowikow, czynny również na polu oświaty i publicystyki.

Szerzej omówiono historyczną działalność autora *Podróży z Petersburga do Moskwy*, wielkiego rewolucjonisty A. N. Radiszczewa. Był on twórcą rewolucyjno-demokratycznej koncepcji, dotyczącej historycznego rozwoju Rosji, żarliwym obrońcą interesów mas ludowych, ideologiem i propagatorem wojny chłopskiej przeciwko ciemnościom. Nie przestając być idealistą w ogólnej interpretacji procesów społecznych, potrafił zdobyć się na materialistyczne pojmowanie poszczególnych zjawisk. Jako czołowy przedstawiciel rosyjskiego Oświecenia — był Radiszczew ideowym poprzednikiem dekabrystów.

Dalszy ciąg rozwoju historiografii Ukrainy, Białorusi, Litwy i krajów nadbałtyckich i zakaukaskich oraz Azji Środkowej omawia rozdział VI. Na Ukrainie historycy rekrutują się przeważnie z kół szlacheckich lub ze starszyzny kozackiej (Grabiańko, Wieliczko, Łukomski, Poletyka i in.), reprezentują przy tym interesy swego środowiska. Prace ich wyrażają często tendencje autonomiczne, na ogół jednak są przychylnie Rosji. Narodowa historiografia Białorusi i Litwy w omawianym okresie niemal całkowicie zamiera. Historycy w krajach nadbałtyckich reprezentują ideologię Oświecenia (H. Janna, J. Eisen, G. Merkel i in.). Szczególnie postępowe stanowisko reprezentuje G. Merkel, badacz i obrońca rdzennej ludności łotewskiej. W krajach zakaukaskich wzmaga się orientacja prorosyjska. Coraz silniej występują tendencje wyzwolencze antyperskie i antytureckie. Ożywioną działalność wydawniczą prowadzą wówczas środowiska ormiańskie w Madrasie (dzieła wybitnego Mojżesza Bagramiana) oraz w Wenecji, gdzie działa kongregacja obrządku ormiańskiego (*Słownik języka ormiańskiego, Historia C z a m c z i a n a*). W historiografii gruzińskiej tego okresu dużą rolę odegrała specjalna „Komisja Uczonych Ludzi“, powołana przez Wachtanga VI. dla napisania historii Gruzji. Z wybitniejszych historyków można wymienić Bagrationiego i Orbelianiego.

Historiografia rozdrobnionej Azji Środkowej powstaje przeważnie w kołach dworskich, nosi też na sobie piętno panegiryzmu i służalstwa. Pierwsze prace z historii Kazachstanu, gdzie świadomość historyczna zachowała się jedynie w legendach i eposach oraz genealogiach wybitnych rodów — były dziełami uczonych rosyjskich (w w. XVIII).

Rozdział VII dotyczy historiografii rosyjskiej w dobie kryzysu ustroju pańszczyźnianego. Szlachecka reakcja znalazła swego ideologa w osobie N. M. Karamzina. Obszernie omówiono jego najwybitniejsze dzieło *Historię państwa rosyjskiego*, stanowiącą właściwie dzieje samodzierżawia, dzieje powstania i rozwoju monarchii. Tendencją autora było przeciwstawić historię rozwoju Rosji rozwojowi zachodniej Europy. Literackie wojny *Historii* zapewniły jej długotrwałą poczytność, obszernie zaś wypisy źródłowe nie straciły do dziś pewnej wartości. Reakcyjny charakter noszą także prace innego historyka tego okresu F. G. Eversa.

Na przeciwnym biegunie ideologicznym krańcu znaleźli się dekabryści, których działalność w dziedzinie historii odznacza się wielostronnością zainteresowań. Podejmowali oni polemikę z założeniami Karamzina, wysuwali tezę, iż „historia należy do ludów“, rozumieli konieczność zniesienia samodzierżawia drogą rewolucji. Zajmowali się historią starożytną, historią Rosji, historią wojen.

Mimo klasowych ograniczeń koncepcje dekabrystów były na wskroś demokratyczne, a działalność ich odegrała w kulturze rosyjskiej doniosłą rolę.

Rozdział zamyka omówienie pokrewnej dekabrystom działalności historycznej Puszkina.

Rozwój historiografii w przededniu zniesienia ustroju pańszczyźnianego stanowi temat rozdziału VIII, jednego z najobszerniejszych w książce. Na wstępie umieszczono krótką charakterystykę poszczególnych kierunków historiografii na tle ówczesnych stosunków społeczno-ekonomicznych. Podstawą tzw. „oficjalnego“ kierunku była teza o wyjątkowości dziejów Rosji, podniesiona następnie (Uwarow) do rangi tzw. „teorii oficjalnej narodności“. Głosiła ona rzekomą jedność cara z ludem, utożsamiała lud i państwo, dążąc tym samym do osłabienia nastrojów rewolucyjnych w masach. Kierunek ten reprezentowali m. in.: M. P. Pogodlin, N. G. Ustrjałow i inni. Inny kierunek „słowianofilski“ wyrażał tendencje tej części obszarników, która uświadamiała sobie potrzebę pewnych zmian w stosunkach społeczno-ekonomicznych, zmian dokonywanych zresztą „odgórnie“. Słowianofile chociaż przyjmowali zarówno teorię normańską jak i tezę o wyjątkowości dziejów Rosji, w odróżnieniu od „oficjalnego“ kierunku, uważali państwo i lud za różne kategorie historyczne. Negatywnie oceniali reformy Piotra I, które miały naruszyć istniejącą dotąd więź cara z ludem (A. S. Aksakow). Przejawiali zainteresowanie historią chłopstwa (J. D. Bielajew). Uważali jednak, iż historia nie jest w stanie dopomóc w zrozumieniu i wyjaśnieniu życia, więc odrzucali ją jako naukę (A. S. Chomjakow). Sami zresztą działali głównie na polu publicystyki.

Najwybitniejszym przedstawicielem kierunku burżuazyjnego w historiografii był N. A. Polewoj. Dzieło jego *Historia ludu rosyjskiego* zostało pomyślane jako przeciwstawienie *Historii Karamzina*. Myśl przewodnią pierwszych tomów stanowiła negacja wyłącznej, organizującej roli władzy rządowej w procesie historycznym. Historię rozpatrywał Polewoj jako pewien powszechny proces, na który składają się poszczególne dzieje krajów, narodów itd. Podkreślał konieczność obiektywizmu w badaniach. Praca jego pisana w duchu publicystycznym nie dotyczyła źródłowej strony zagadnień. Aczkolwiek późniejsze poglądy Polewoja uwsteczniły się, niemniej rolę, jaką odegrał w historiografii rosyjskiej, należy ocenić pozytywnie. Do burżuazyjnego kierunku należy zaliczyć także tzw. szkołę sceptyczną (M. P. Kaczanowski, P. W. Stankiewicz, P. M. Stroe), czynną zwłaszcza na polu badań i krytyki źródeł. Hiperkrytycyzm tej szkoły prowadził często na manowce, niemniej odegrała ona w pewnej mierze dodatnią rolę.

Kierunek tzw. „państwowy“, reprezentowany głównie przez B. N. Cziczerina i K. D. Kawellina, zakładał jako podstawę procesu historycznego w Rosji działalność państwa. Przewagę czynnika państwowego nad czynnikiem społecznym tłumaczył specyficznymi warunkami geograficznymi, sprzyjającymi płynności stosunków w kraju. Słabość sił ludowych warunkowała wszechwładzę państwa. Uznawano istnienie klas, ale stosunku między nimi nie uważano za antagonistyczny. Rozwój historyczny Rosji odbiegał, zdaniem przedstawicieli „kierunku państwowego“, zasadniczo do rozwoju zachodniej Europy.

Obszerny ustęp poświęcono dziełu najwybitniejszego reprezentanta historiografii burżuazyjnej w okresie jej rozwoju, S. M. Sołowiewa. Przeprowadził on gruntowną krytykę dotychczasowych osiągnięć nauki historycznej z pozycji burżuazyjnego liberalizmu. Zadanie historii upatrywał w badaniu związków między zjawiskami i objaśnianiu zjawisk wewnętrznymi ich przy-

czynami. Jego wielotomowa *Historia Rosji od czasów najdawniejszych* miała zastąpić *Historię* Karamzina. Dał w niej Sołowiew nowy pogląd na szereg zagadnień zarówno z dziedziny społeczno-gospodarczej (rola gminy, dobra patrymonialne), jak i politycznej (wyniesienie Moskwy, dodatnia charakterystyka „opryczniny“, działalność Piotra I i in.). Na niektórych poglądach tego historyka zaciążyła szkodliwie ograniczoność klasowa (m. in. w ocenie wojen chłopskich i wprowadzenia poddaństwa). Pracę Sołowiewa cechuje oparcie o niezwykle obszerny materiał źródłowy, nie zawsze co prawda gruntownie przeanalizowany. Punktem wyjścia dla koncepcji Sołowiewa jest uznanie obiektywnych prawidłowości historycznego rozwoju. Przyjęcie tej zasady pozwoliło mu utożsamiać rozwój Rosji z rozwojem zachodniej Europy.

Dwa obszerne ustępy poświęcono twórcom rewolucyjno-demokratycznego kierunku historiografii rosyjskiej: Bielińskiemu i Hercenowi. Łączyło ich wiele wspólnych poglądów, chociaż każdy z nich był na swój sposób oryginalny. Bieliński, zwolennik rewolucyjnej zmiany stosunków społecznych, zwracał uwagę na obiektywny charakter historycznych prawidłowości, na zasadnicze prawo historii, którym jest progresywność rozwoju ludzkości. Uznawał masy ludowe za siłę napędową historii, a postępową rolę państwa widział tylko w niektórych dziedzinach, jak np. w dążeniu do centralizacji, obronie kraju itd. Bieliński zajął się gruntownie dziejami Rosji. Trafnie m. in. ocenił rolę Rusi jako „przedmurza“ Europy zachodniej w czasie najazdu Mongołów, podnosił znaczenie działalności centralizacyjnej Iwana Groźnego, reform Piotra I, przełomowego zwrotu w dziejach Rosji i Europy, jakim stał się r. 1812. W szeregu poglądów zbliżył się do pozycji materialistycznych.

A. J. Hercen, działający na emigracji, śledził ze szczególną uwagą ruchy rewolucyjne na zachodzie Europy oraz ruchy chłopskie w Rosji. Mimo ulegania pewnym tendencjom liberalnym, uznawał i on konieczność rewolucyjnego przeobrażenia ustroju. Hercen zajął się dokładnym opracowaniem zagadnienia narodu, podkreślając szczególnie jego prawo do samodzielnego rozwoju. Uznawał konieczność istnienia państwa w interesie wszelako rewolucji ludowej i socjalizmu. W procesie historycznym dostrzegał i doceniał rolę podłoża ekonomicznego. W ocenie dziejów Rosji da się zauważyć dużą zbieżność poglądów Hercena z Bielińskim. Duże zasługi położył Hercen w badaniach nad historią Rosji na przełomie XVIII—XIX w. głównie powstania dekabrystów. Wydarzenia współczesne znajdowały w Hercenie wnikliwego i żarliwego komentatora (reforma 1861, powstanie styczniowe itd.). W dziejach rosyjskiej myśli historycznej Bieliński i Hercen odegrali rolę wybitną.

Rozdział IX poświęcono badaniom uczonych rosyjskich w dziedzinie historii powszechnej.

Osobny ustęp omawia działalność naukową T. N. Granowskiego, znakomitego znawcy zachodnio-europejskiego średniowiecza. Koncepcje Granowskiego, nie pozbawione pewnych wewnętrznych sprzeczności, dzięki dialektycznemu podejściu do zjawisk — zawierają twierdzenie o postępowym biegu historii, o skokach w rozwoju historycznym, o rewolucyjności przejścia z jednego etapu w drugi, o prawidłowości walki mas przeciw ciemnościom. Głęboką wiedzę Granowskiego, a także jego postępowość wysoko cenili współcześni (Hercen, Czernyszewski i in.). W dalszym ciągu omówiono znaczenie prac z zakresu historii powszechnej historyków P. N. Kudriawcewa, S. W. Eszew-

skiego, M. S. Kutorgi. Reprezentowali oni szeroki wachlarz zainteresowań — od historii starożytnej do epoki Renesansu. Mimo swych idealistycznych założeń wyrażali w owych czasach postępowe tendencje i odegrali tym samym ważną rolę. W dalszych partiach rozdziału omówiono szkicowo dzieje badań rosyjskich nad historią Bizancjum, Słowiańszczyzny, krajami Bliskiego, Środkowego i Dalekiego Wschodu.

Następny X rozdział dotyczy rozwoju archeologii i etnografii rosyjskiej do połowy XIX w. Czytelnik znajduje w nim przegląd obu tych dyscyplin, z których archeologia sięga swymi początkami wieku XVII („Orużejnaja pałata“ — jedna z najstarszych na świecie kolekcji starożytności), etnografia zaś zbiega się niemal z początkami ruskiego piśmiennictwa.

Znaczną rolę w rozwoju archeologii odegrał Piotr I, a następnie szereg badaczy jak: A. P. Melgukow, P. J. Sumarokow, A. N. Olenin i in. W XIX w. zaznaczyła się na tym polu działalność licznych uczonych, wśród nich Polaka Zoriana Dołęgi Chodakowskiego. Etnografia rosyjska czyni duże postępy, ukazują się pierwsze publikacje materiałów, wzrasta ilość ekspedycji, zainteresowania badaczy zwracają się ku ludom Oceanii, Australii, Ameryki Połudn. itd. Powstają pierwsze prace teoretyczne w tej dziedzinie.

Rozdział XI został poświęcony powstaniu i rozwojowi pomocniczych nauk historii, zajęto się w nim badaniami heurystycznymi, publikacją źródeł, geografiami historyczną, historią odkryć geograficznych, działalnością towarzystw historycznych, archiwów, historią ekonomii itd.

Końcowy rozdział XII przynosi omówienie rozwoju historiografii Ukrainy, Białorusi, krajów nadbałtyckich i zakaukaskich, Kazachstanu oraz środkowej Azji w pierwszej połowie XIX w. Mimo szykan ze strony rządu carskiego, zwróconych przeciwko poczynaniom kulturalnym nierosyjskich narodów — zaznacza się duży wpływ postępowej myśli rosyjskiej w tych krajach. W XIX w. powstają pierwsze narodowe prace historyczne na Białorusi (J. Origorowicz) i Litwie (Daukantas). Natomiast na Łotwie i w Estonii wśród historyków niemieckich przeważają tendencje reakcyjne i nacjonalistyczne. W historiografii Armenii, Gruzji i Azerbajdżanu mimo licznych anachronizmów zaznacza się postęp. Dziejopisarstwo środkowej Azji zachowuje natomiast jeszcze wiele cech średniowiecza. Historiografię Kazachstanu nadal rozwijają uczeni rosyjscy. Tom I „Szkiców“ zaopatrzone w alfabetyczny indeks imion.

Charakter książki jako zbioru szkiców usprawiedliwia poniekąd wyraźne dysproporcje w układzie materiału. O przesunięciu akcentu na historiografię późniejszych okresów świadczy chociażby wzajemny, objętościowy stosunek poszczególnych rozdziałów. Niektóre z nich noszą charakter zwięzłych, syntetycznych szkiców (np. rozdz. II ogarniający okres siedmiu stuleci, na 58 stronach), inne rozrastają się w obszerniejsze studia monograficzne (np. o Biełlińskim, Hercenie).

Praca nie jest wolna od braków¹. Niektóre jej twierdzenia mogłyby z pewnością stać się przedmiotem dyskusji. Razi w niej pewien osad nacjonalizmu; widoczny zwłaszcza w rozdziałach o historiografii narodów ZSRR.

¹ Por. uwagi „B. S.“ w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki“, R. I. 1956, zes. 2, s. 423—4.

„Szkice“ operują materiałem, który z pewnością wymagać będzie dalszych, pogłębionych studiów. W niektórych rozdziałach znać poważny wysiłek zmierzający do rzetelnej i wszechstronnej analizy badanego przedmiotu. Sumując dotychczasowe wyniki badań, wartościując fakty historiograficzne z przyjętych założeń metodycznych — trzeba uznać, że „Szkice“ stanowią pozycję, którą niesposób będzie badaczowi ominąć. Dzięki przejrzystemu tokowi wykładu, ogromnej ilości danych faktycznych (szczęśliwie jednak uniknięto przeciążenia szczegółami) oraz licznym przypiskom — będą „Szkice“ cennym informatorem, wartościowym wprowadzeniem na tereny ścierania się myśli, tendencji i koncepcji w walce o właściwy kształt radzieckiej nauki historycznej.

Henryk Bułhak

WYŻSZE UCZELNIE A ROZWÓJ NAUKI

Minione dziesięciolecie Ludowego Państwa Polskiego charakteryzuje niespotykany w naszych dziejach rozwój szkolnictwa wyższego i nauki. Na powstanie tego zjawiska decydujący wpływ wywarła rewolucja społeczno-gospodarcza i polityczna, która — z jednej strony ukazała nauce nie znane u nas dotąd perspektywy i zapewniła jej olbrzymie możliwości i środki materialne, z drugiej zaś — wyzwoliła pęd do wiedzy oraz zapal do najszybszego odbudowania życia intelektualnego i kulturalnego w całym społeczeństwie, a zwłaszcza w warstwach dotąd od kultury i nauki odsuwanych.

Zaniedbania i opóźnienia przedwojenne oraz dewastację spowodowaną przez okupanta i działania wojenne trzeba było szybko usuwać.

Jeszcze wojna toczyła się na ziemiach polskich, a już Władza Ludowa z całą energią przystąpiła do ratowania i zabezpieczania wszystkiego, co mogło stanowić wartość naukową i materialną dla przyszłych uczelni i placówek naukowych. Dla budowy nowej państwowości polskiej, dla życia społeczeństwa polskiego sprawą niezmiernej wagi i pośpiechu stała się odbudowa i rozbudowa szkolnictwa wyższego, które mogłoby podjąć zadanie kształcenia kadry budowniczych nowej gospodarki i kultury narodowej.

Po upływie 10 lat niepodległego bytu niektóre środowiska naukowe podjęły próbę podsumowania osiągnięć rozwoju nauki i szkolnictwa wyższego. Wynikiem tego jest zespół prac wydanych w 1954 i 1955 roku przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Prace te, różne w formie i treści, stanowią jednak ściśle powiązane ogniwa w obrazie zmagania nad wyrównaniem naszych zapóźnień w zakresie szkolnictwa wyższego głównie na terenach przez długi okres oderwanych od Polski i w środowiskach społecznych specjalnie upośledzonych w ustroju kapitalistycznym.

Wydawnictwa te stanowią również ważny wkład do zupełnie niemal dotąd nie opracowanego zagadnienia rozwoju szkół wyższych i nauki w Polsce po roku 1945.

*

Dużą rolę w wychowaniu i kształceniu nowej, ludowej inteligencji spełniły studia przygotowawcze.